

Тема 6

**РОЗВИТОК ПРОВІДНИХ
КРАЇН АЗІЇ, АФРИКИ
ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ —
НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.**

§ 21 / Ліквідація колоніалізму¹, створення та розвиток незалежних держав

- Пригадайте, які країни Азії були колоніями до Другої світової війни.
- Пригадайте, які форми має національно-визвольний рух.

1. Розпад колоніальної системи. Етапи деколонізації.

Закінчення Другої світової війни стало новим етапом у житті народів Азії та Африки. У ХХ ст. колоніалізм в основному вже вичерпав себе. По-перше, економічно розвиненим європейським державам, насамперед Великій Британії, стало зрозуміло, що набагато вигідніше вивозити свої капітали до країн Азії та Африки для будівництва промислових і сільськогосподарських підприємств, оскільки там наявна велика кількість дешевої робочої сили, джерел сировини та енергоносіїв, а також немає необхідності витратити великі кошти на охорону навколишнього середовища, як у країнах Європи.

У колоніальних країнах були закладені основи гірничодобувної промисловості, запрацювала система постачання сировини в Європу в обмін на промислові товари та сформувалася місцева буржуазія, що могла контролювати цю діяльність за участю й під керівництвом європейського капіталу. Інша причина була політичною. Зміни в політичному устрої країн Західної Європи, рух до демократії виявилися несумісними з існуванням колоній, які були фактично відірвані від суспільства. Отже, європейським країнам стало не вигідно утримувати колонії. Водночас у країнах Азії та Африки виникли умови для посилення національно-визвольного руху. Серед чинників, що сприяли цьому процесові, було прагнення національної буржуазії посісти панівне становище у своїх країнах, зростання ролі інтелігенції та робітничого класу, створення нових політичних партій та організацій.

Процес деколонізації, тобто ліквідації колоніального володарювання й надання політичної незалежності народам, розтягнувся на кілька десятиріч. Його можна поділити на три етапи.

Перший етап (1945–1955) розпочався революціями у В'єтнамі та Індонезії. Їхні колишні метрополії — Франція та Голландія, — відновивши власну державність після нацистської окупації, спробували повернути панування над цими країнами, але в багаторічній кровопролитній війні зазнали поразки. Лаос, який у жовтні 1945 р. проголосив незалежність, знову був окупований Францією та виборів свободи лише в 1954 р. разом із Камбоджею.

¹ Колоніалізм — політика, яка передбачає загарбання та підкорення іншої країни.

Інакше повелися англійці зі своїми колоніями в Азії, які вимагали незалежності. Лейбористський уряд підтримав національні сили залежних країн, передавши їм усю повноту влади. У 1947 р. були створені незалежні уряди в Індії та Пакистані, у 1948 р. — у Бірмі, Ізраїлі та Цейлоні. Протягом першого етапу деколонізації виникли 15 суверенних держав із населенням 1,2 млрд.

Другий етап (середина 1950-х — кінець 1960-х років) був більш організованим і планомірним щодо питань про надання незалежності колоніям. Велика Британія вчасно подбала про додаткову підготовку управлінських, військових кадрів, лікарів, аби не допустити хаосу в нових державах і зберегти в них свій вплив. Для цього колонізатори досить часто йшли на контакт із керівниками національно-визвольних рухів. У той період незалежність здобули 7 країн Азії, 37 — Північної та Екваторіальної Африки.

Особливе значення мав **1960 р.**, коли Генеральна Асамблея ООН за ініціативою СРСР прийняла *Декларацію про надання незалежності колишнім колоніальним країнам*. У «Рік Африки» 17 країн одразу стали незалежними. Тільки у випадку з Алжиром Франція використала всі сили й засоби, щоб перешкодити йому здобути незалежність. Протягом 1954–1962 рр. вона вела колоніальну війну, що була пов'язана з більшою інтегрованістю двох економік, а також зі знайденими в Алжирі родовищами нафти. Лише в 1962 р. завдяки підтримці світової громадськості та ООН Алжир став незалежним.

На *третьому етапі* (перша половина 1970-х років) було ліквідовано залишки колісць могутніх колоніальних імперій. У 1975 р. розпалася остання з них — португальська, надавши незалежність Анголі, Мозамбіку, Сан-Томе і Принсіпі. До середини 1990-х років 11 країн Південної Африки здобули державний статус. Більшість африканських країн зберегла тісні зв'язки з колишніми метрополіями. Багато з них уходять до Британської та Французької співдружності націй. Прихід до влади в Південно-Африканській Республіці нового уряду, який розпочав ліквідацію расистської системи, зумовив надання в **1990 р.** незалежності *Намібії* — останній колонії в Африці.

2. Шляхи розвитку незалежних держав Сходу.

Перед народами молодих країн, які звільнилися, постали завдання становлення та зміцнення політичної незалежності, завоювання економічної самостійності, проведення соціальних реформ, розвитку освіти та культури. Вирішення цих завдань супроводжувалося гострим протиборством між різними політичними силами.

Деякі країни Азії та Африки, зазнаючи постійного тиску з боку СРСР, який прагнув розширити свій геополітичний вплив, обрали «соціалістичну орієнтацію». Серед них — Ангола, Алжир, Гвінея-Бісау, Ефіопія, Мозамбік, Південний Ємен та ін. Для них характерна наявність державного сектору, централізоване регулювання економіки, насильницьке кооперування, створення авторитарних політичних структур із суттєвим обмеженням громадянських свобод, орієнтація на східний блок. У 1980-і роки майже всі країни, що обрали соціалістичний шлях розвитку, охопила глибока політична криза. На межі 1980–1990-х років вони стали на шлях економічної та політичної лібералізації, офіційно відмовилися від ідеології марксизму-ленінізму.

У перші роки незалежності більшість країн Сходу переживала економічні
144 труднощі, пов'язані зі слабкістю національних економік, зорієнтованих на видо-

бування сировини та виробництво напівфабрикатів, демографічним бумом, нерозвиненістю інфраструктури та нерівноправним міжнародним поділом праці.

Однак, незважаючи на всі ці проблеми, більшість країн Азії та деякі країни Африки в другій половині ХХ ст. перетворилися з переважно аграрних на аграрно-індустріальні, а деякі навіть стали передовими індустріальними державами.

3. Нові індустріальні держави Сходу.

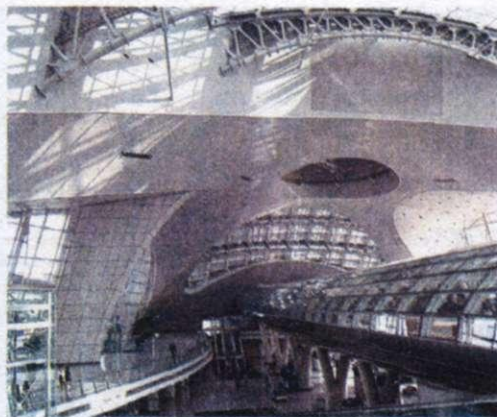
Феноменом трьох останніх десятиріч став вихід на передові позиції у світовій економіці нових індустріальних країн Сходу, які відіграють дедалі більшу роль в економічних процесах сучасності.

Темпи економічного зростання Південної Кореї, Тайваню, Гонконгу та Сінгапуру, яких іще називають «азійськими драконами», у 1970–1980-х роках були чи не найвищими у світі й становили 8–10 % на рік. Це дало їм можливість стати передовими державами.

Сучасна Південна Корея може слугувати моделлю для багатьох країн, що розвиваються. Кілька десятиріч тому вона вважалася відсталою. Нині її економіка посіла 11 місце у світі. Конкуренентоспроможність південнокорейських товарів пояснюється не тільки їх якістю, а й нижчою собівартістю та високою продуктивністю праці.

Високі темпи економічного розвитку, величезний потенціал Південної Кореї перебувають у суперечності з авторитарним режимом управління. Сильна авторитарна влада кілька років тому була послаблена внаслідок енергійного протесту населення, особливо – бунтівного студентства. Це відіграло певну роль у вимушеному переході влади до демократичних форм правління. Визнання ролі опозиції та введення багатопартійної системи сприяли змінам у політичній структурі, формуванню громадянського суспільства. Політичні перетворення, попри фінансову кризу середини 1990-х років, зумовили зростання корейської економіки.

За останні десятиріччя Сінгапур досяг вражаючих економічних успіхів. Він перетворився на виробника високотехнологічних товарів, зокрема дисківодів для комп'ютерів, став центром нафтохімічної та фармацевтичної промисловості.

Сучасний аеропорт Ічон у м. Сеулі.
Південна Корея

Тайбей – найбільше місто
Тайваню

Сінгапур — нова індустріальна країна

За обсягом транспортування нафти Сінгапур посідає третє місце у світі. Країна є одним із найбільших світових кредиторів. Із населенням майже 3 млн осіб Сінгапур має резерви іноземної валюти до 60 млрд доларів США. Важливою частиною економіки є зовнішня торгівля. Великі прибутки дає іноземний туризм (до 5 млн туристів на рік). Сінгапур — один із найбільших портів у світі. Сінгапурці (переважно китайці) вважають свою країну центром нового світу, столицею регіону, що найдинамічніше розвивається.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які чинники вплинули на розпад колоніальної системи?
2. Чому 1960 р. називають «Роком Африки»?
3. Яка африканська країна та коли здобула незалежність останньою?
4. Назвіть країни, що свого часу обрали «соціалістичну орієнтацію».
5. Які країни й чому називають *новими індустріальними країнами Сходу*?

ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте процес деколонізації. Заповніть таблицю:

Етапи	I	II	III
Дати			
Регіони			
Країни (рік визволення)			

2. Заповніть таблицю:

Нові індустріальні країни Сходу

«Перший ешелон»	
«Другий ешелон»	

ОБГОВОРЕННЯ У ГРУПІ

1. Чим відрізнялася політика Великої Британії та Франції щодо їхніх колоній у повоєнний час?
2. Поясніть феномен нових індустріальних держав Сходу. Чому їх назвали *азійськими драконами*?
3. Що означає термін *соціалістична орієнтація*?

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

Практична робота
Прочитайте уривок.

З книжки «Україна — 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку»

На відміну від безумовно важливого для України шляху інтеграції до Європейського Союзу, який за найоптимістичнішими підрахунками може розтягнутися на 10–15 років, відносини з країнами Сходу можуть бути корисними нам уже сьогодні. Налагоджуючи взаємовигідні економічні відносини з такими країнами, як Туреччина, Єгипет, Пакистан та іншими, Україна має змогу, з одного боку, дати можливість реально працювати економіці, оскільки в цих країнах є потреби в наших товарах, а з іншого — зміцнити свій міжнародний авторитет як держави, що бере активну участь у світових процесах.

Для України вкрай важливо забезпечити себе альтернативними джерелами постачання енергоносіїв і мати власні ринки збуту товарів, які в цьому регіоні ще можуть витримати конкуренцію з іншими країнами. Водночас Україна може тут виступити посередницею в економічних зв'язках Центральної й Західної Європи та Сходу.

Зацікавленість в активізації економічної взаємодії з Україною мають практично всі країни Азійсько-Тихоокеанського регіону. Нині можна визначити два принципові підходи цих країн до розвитку торгово-економічного та науково-технічного співробітництва з нашою державою.

1. Японія, Південна Корея та «азійські тигри» вбачають в Україні ринок збуту своєї високотехнологічної продукції, що користується значним попитом навіть за умов низької платіжної спроможності більшості українських споживачів. Зі свого боку, ці країни зацікавлені в імпорті української сировини, що робить для них український ринок іще привабливішим.

2. КНР, Індія, В'єтнам та інші країни Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР), які традиційно були орієнтовані на споживання промислової продукції колишнього СРСР, насамперед убачають в Україні джерело сучасних технологій та машинотехнічної продукції військового та цивільного призначення. Ця група країн також зацікавлена в експорті в Україну своїх товарів широкого вжитку в обмін на технології та сучасну техніку.

Досвід, у тому числі й негативний, української співпраці із зазначеними вище двома групами країн свідчить: тільки за умов правильного врахування стратегічних підходів азійських партнерів Україна спроможна побудувати життєздатну систему відносин з країнами АТР, що має забезпечити її національні інтереси.

- Чому для України важливо розвивати відносини з країнами Сходу?
- Який напрям співробітництва з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону є найперспективнішим?

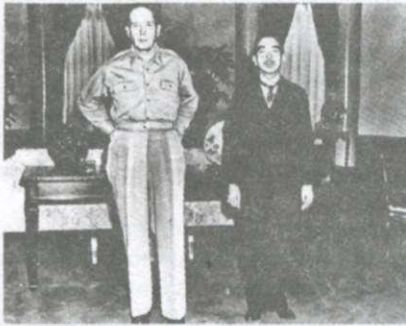
**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ**

- **1960 р.** — «Рік Африки»
- **1990 р.** — здобула незалежність Намібія — остання колонія в Африці

§ 22 / Японія

• Пригадайте, яку участь брала Японія у Другій світовій війні?

1. Повоєнне реформування країни.

Генерал Д. Макартур та імператор Хірохіто. м. Токіо, 1945 р.

Після припинення воєнних дій на Далекому Сході та підписання Акта про безумовну капітуляцію Японії 2 вересня 1945 р. її територію окупували американські війська, що виступали від імені всіх союзних держав. Верховна влада в країні перейшла до рук американської окупаційної армії, яку очолював генерал Д. Макартур.

Американська адміністрація зробила дуже багато для ліквідації японського мілітаризму та впровадження конституції, що набула чинності з **3 травня 1947 р.**, проведення прогресивних реформ, які усунули середньовічні пережитки та спрямували країну на шлях буржуазно-демократичного розвитку.

За новою конституцією влада імператора мала декларативний характер — її обмежили статусом «символа держави та єдності нації».

Завдяки аграрній реформі 1946–1949 рр. у Японії було ліквідовано поміщицьке землеволодіння. Держава викупила в багатіїв і продала селянам 80 % усіх сільськогосподарських угідь. Отже, збільшився внутрішній ринок Японії. Крім того, серйозної структурної перебудови зазнала вся економічна система країни. Була успішно здійснена й реформа податкової системи, системи освіти.

2. Японське «економічне диво».

Японія вийшла з війни зі зруйнованою промисловістю, зубожілим сільським господарством і практично не маючи запасів паливно-сировинних ресурсів (за винятком кам'яного вугілля), та вже наприкінці 1960-х років посіла друге місце в капіталістичному світі за обсягом промислового виробництва, а на початку 1970-х років — і за обсягом ВВП. Протягом 1955–1973 рр. темпи зростання японської економіки були найвищими у світі — майже 11 % на рік. Це явище отримало назву японського «економічного дива».

Сільська ферма на околиці м. Токіо. 1940-і роки

Великого значення для розвитку Японії набули реформи, проведені під керівництвом американських окупаційних властей.

Важливу роль у повоєнній відбудові японської промисловості відіграли також щедрі доларові «ін'єкції» США, які під час війни в Кореї (1950–1953), а потім у В'єтнамі (1964–1973) використовували потужності японських підприємств і допомагали будувати нові.

Ці кошти, а також внутрішні накопичення капіталу дали змогу Японії повністю оно-вити обладнання в промисловості та створи-ти принципово нові види виробництва. У цьому полягала ще одна важлива причина швидкого економічного розвитку Японії.

У 1960 р. правлячою ліберально-демо-кратичною партією був запропонований план подвоєння національного прибутку («план Ідзангі»), розрахований на 10 років. Згідно з ним, Японія мала посісти провідні місця у світі в кількох галузях промисловос-ті, значно підвищити якість своїх товарів, налагодити їх випуск у такій кількості, що дасть змогу отримувати великі прибутки за рахунок експорту. Щоб реалізувати план, його ініціатори різко знизили податки та ставки банківського кредиту, тоб-то розміри відсотків, що їх сплачують бізнесмени за отриману позику. Завдяки цьому зросла ділова активність підприємців, які охоче розширювали виробниц-тво, прискорюючи в такий спосіб здійснення японського «економічного дива».

Важливо також зазначити, що інтенсифікація праці в сільському господар-стві вивільняла робочі руки, необхідні для реалізації плану в промисловості, що сприяло швидким економічним перетворенням у країні. Крім того, японці успішно використовували зарубіжні досягнення в найсучасніших галузях інду-стрії. Закуповуючи патенти й ліцензії на наукові відкриття й оригінальні техно-логії, вони вміло пристосовували їх до своїх можливостей, отримуючи величез-ні прибутки.

Поза сумнівом, велике значення мало й те, що Японія не витратила великі кошти на оборону. Витрати на «сили самооборони», які лише наприкінці 1960-х років зросли до 247 тис. військовослужбовців, не перевищували 1 % бюджету. Упродовж повоєнних років японські робітники працювали більше та значно ін-тенсивніше, аніж у багатьох інших країнах, за досить скромну винагороду. Лише наприкінці 1980-х років заробітна плата японців досягла рівня розвинених країн (19,5 доларів за годину в 1988 р.). Працелюбність і дисциплінованість стали традиційними в японському суспільстві, де мірилом людської гідності є не багатство, а сумлінне ставлення до праці та навчання.

Японію вирізняє висока ефективність державного регулювання економічного роз-витку, високий ступінь координації зусиль між державою та приватним бізнесом на стадії вироблення принципових рішень з економічних питань, що полегшує їх прак-тичну реалізацію.

Швидкі темпи промислового розвит-ку змусили японців переглянути зовніш-ньо економічний курс. До середини 1960-х років японський уряд здійснював політи-ку обмеження доступу іноземних товарів на внутрішній ринок і сприяння націо-нальній буржуазії у вивезенні товарів

Штучний острів Хашима, де видобували вугілля з морського дна. 1974 р.

Токіо — один із найбільших фінансових центрів світу

(протекціоністська політика). Однак це викликало зворотні дії інших країн. Тому починаючи з 1964 р. японський уряд розпочав лібералізацію зовнішньої торгівлі.

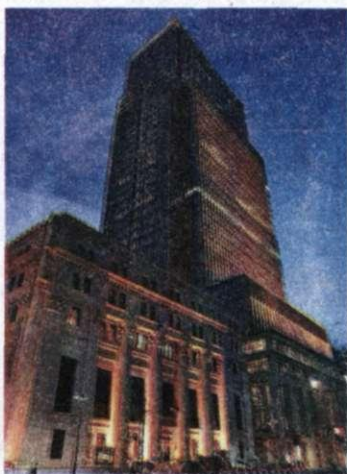
Активна участь у міжнародній торгівлі відразу дала добрі наслідки. Дешеві японські товари заповнили світовий ринок. За лічені роки в декілька разів збільшилися золоті та валютні резерви країни. Японські бізнесмени почали фінансувати промисловість в інших країнах. Особливо активно вкладалися кошти у видобування сировини, щоб забезпечити нею японську промисловість.

У Японії будувалися спільні з іноземцями підприємства. Деякі японські та іноземні фірми об'єднувалися. Розташована на Далекому Сході, Японія стала невід'ємною частиною західної економічної системи.

3. Внутрішня та зовнішня політика Японії наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

Культурологи порівнюють японський національний характер з очеретиною, яка згинається під поривами вітру, зливи, бурі, а потім випрямляється. Японський народ протягом століть переживав і нині переживає стихійні лиха: руйнівні землетруси, повені, цунамі тощо. Він навчився терпляче долати перешкоди, труднощі лише загартувували волю людей. Усі ці риси національного характеру — мужність, терпіння, гнучкість — яскраво проявилися в останні десятиріччя.

Умови розвитку японської економіки в 1970-і роки докорінно змінилися. Зміни були започатковані кроками американського уряду щодо захисту долара («два шокові удари Ніксона»). Японія змушена була піти на різке підвищення курсу єни, перейти до її «плавання». Конкурентоспроможність японських товарів на зовнішніх ринках значно знизилася. У середині 1970-х років розпочалася енергетична криза, спричинена підвищенням ціни на нафту майже в 5 разів. «Нафтовий шок» став поштовхом до економічної кризи, яка охопила більшість розвинених держав. Зниження промислового виробництва в Японії в ті роки дорівнювало 19,3 %, тоді як у США — 13,5 %, ФРН — 11,2 %.

м. Ніхонбаші.
Вежа Мітсуї. 2007 р.

Наслідком кризи стало розроблення нової стратегії розвитку японської економіки. Ставку було зроблено на енерго- та матеріалозбережні технології.

У ці роки розпочалося широке застосування електронно-управлінських засобів у промисловості та сфері послуг. Технотроніка, мехатроніка, інформатизація почали визначати практичну діяльність корпорацій. Ці поняття означали першочергове виготовлення та застосування роботів-маніпуляторів, верстатів із числовим програмним управлінням, розвиток інформаційної індустрії. Електронні фірми Японії, що випускають мікропроцесори, контролюють 60–90 % світового ринку окремих їх видів. Від середини 1980-х років Японія потіснила США з позицій провідного виробника найсучасніших інтегральних схем, різних видів лазерів, оптичних волокон тощо.

Перебудова структури економіки в 1990-і роки проходила також у напрямі зростання ролі інформаційних технологій та реалізації концепції побудови в країні суспільства, головним пріоритетом якого будуть нові знання й інформація. Японія стала світовим лідером у розвитку галузей, що пов'язані з новітніми технологіями виробництва, використанням передових досягнень науки. Безумовно, японська економіка має свої слабкі місця, зокрема це значний державний борг, високі податки (податок з доходу становить 65 % і є найвищим у світі), значне державне втручання в економічні процеси. Однак вона має найважливішу перевагу: уміє швидко адаптуватися до умов, що змінюються. Ця обставина неодноразово допомагала країні долати труднощі як в попередні роки, так і після руйнівного землетрусу навесні 2011 р., що призвів до катастрофи на атомній електростанції «Фокусіма»

У політичній сфері ситуація в країні стабільна. Правляча ліберально-демократична партія, як і країна в цілому, уміє пристосовуватися до нових умов.

На зовнішньополітичній арені Японія прагне налагоджувати рівноправні та взаємовигідні відносини з усіма країнами світу. Її головним стратегічним партнером упродовж усіх повоєнних років залишаються США.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Яке значення мали повоєнні реформи для подальшого розвитку Японії?
2. Як змінилася державна влада в Японії за конституцією 1947 р.?
3. Назвіть основні наслідки японського «економічного дива».
4. Чому Японії довелося змінити економічну стратегію в 1970–1980-х роках?
5. Яка держава й чому є головним стратегічним глобальним партнером Японії?

ОБГОВОРЕННЯ У ГРУПІ

1. Як ви розумієте твердження: «У 1960-і роки Японія була майстернею світу, а в 1980-і перетворилася на конструкторське бюро світу»?
2. Які риси національного характеру допомогли японцям досягти сучасного розвитку країни?

РОБОТА З ДЖЕРЕЛАМИ

Практична робота
Прочитайте уривок.

З книжки «Сто великих правителів ХХ століття»

24 лютого 1989 р. в Токіо відбулося пишне поховання 124-го японського імператора, який перебував на престолі 62 роки й помер 7 січня 1989 р. у 87-річному віці. У церемонії взяли участь представники 163 країн, серед яких були 55 глав держав та 11 прем'єр-міністрів.

Поховання відбулося на 48-й день після смерті Хірохіто, щоб його душа, відповідно до стародавніх синтоїстських вірувань, набула образу Бога. Разом із труною до погребальної камери поклали спеціальний ящик із 100 «улюбленими речами» імператора. Серед них були мікроскоп і список «зірок» улюбленої Хірохіто національної боротьби сумо.

Газета «Japan times» у ті дні писала: «Зі смертю Його Величності імператора закінчилася найдовша й найдраматичніша ера японської історії. Ера Сьова (так називали роки правління імператора Хірохіто. — Авт.)

зробила сучасну Японію такою, якою вона стала нині. Практично жодний поворотний момент цього винятково складного та насиченого періоду неможливо уявити без покійного імператора. Війна і мир. Криза і процвітання... у Японії багато що змінилося, а імператор залишився».

У перші повоєнні роки під контролем американської окупаційної влади проводився курс на викорінення головних проявів мілітаризму та на розвінчання міфу про «божественне» походження імператора. Звертаючись по радіо до народу з новорічним привітанням 1 січня 1946 р., імператор Хірохіто змушений був зректися ідеї свого «божественного» походження. В японській літературі його промову називають «нінген сенген» — «декларація людини». Однак у квітні 1946 р. штаб генерала Д. Макартура отримав вказівку про необхідність таємно підтримувати популярність особистості імператора. Проводилися заходи, у яких головна роль відводилася живому контакту імператора та членів його родини з народом. Для створення образу «народного імператора» в 1940–1950-х роках були організовані його поїздки по країні. Імператор Хірохіто розпочав свою подорож у 1949 р. з провінції Фукуока та завершив її в 1954 р. на о. Хоккайдо. Після виведення з території держави американських окупаційних військ імператор Хірохіто став для народу символом незалежної Японії.

- Яку роль відігравав імператор Хірохіто в житті японського народу в період Другої світової війни та після неї?
- Чому в 1940–1950 рр. проводилося багато заходів для створення образу «народного імператора»?

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ

- **3 травня 1947 р.** — набрання чинності конституції Японії

§ 23 / Китай

- Пригадайте, яку роль відігравала комуністична партія Китаю в житті країни у 20–30-х роках ХХ ст.

1. Проголошення КНР.

Після завершення Другої світової війни в Китаї боролися за владу дві впливові сили: гоміндан¹ і компартія Китаю. Боротьба між ними тривала вже протягом 20 років, і лише японська окупація змусила їх тимчасово об'єднатися проти спільного ворога. Після закінчення Другої світової війни боротьба розгорілася з новою силою. За гомінданом і КПК стояли великі держави — США та СРСР, які надавали своїм друзям усляку допомогу: постачали озброєння, боєприпаси, продовольство, надсилали інструкторів, навчали керівні кадри тощо.

Громадянська війна в Китаї тривала з 1946 р. по 1949 р. Спочатку перевага була на боці гоміндану, але в середині 1947 р. становище військ Чан Кайші різко погіршилося. До середини серпня комуністи захопили майже всю Маньчжурію. Незважаючи на допомогу, яка надійшла від США (квітень 1948 р.) у розмірі 570 млн доларів, уряд гоміндану продовжував здавати позиції. У першій половині 1949 р. комуністи захопили Пекін, Шанхай, Нанкін, Гуаньчжоу. Війська гоміндану були розгромлені.

Велика китайська стіна

У вересні 1949 р. в Пекіні відбулася перша пленарна сесія Народної політичної консультативної ради Китаю (НПКРК). Узявши на себе функції Всекитайських зборів народних представників (ВЗНП), вона ухвалила Загальну програму, яка відіграла роль тимчасової конституції КНР. **1 жовтня 1949 р.** на площі Тяньаньмін у Пекіні відбулася урочиста церемонія *проголошення Китайської Народної Республіки*. У той час **Чан Кайші** разом із більшістю членів уряду вилетів літаком на о. Тайвань, де вже зібралися сотні тисяч його прихильників. Тут була створена інша китайська держава — Китайська Республіка.

2. Культ особи Мао Цзедун. Соціально-економічні експерименти китайських комуністів.

На сесії НПКРК була обрана Центральна народна урядова рада, головою якої став **Мао Цзедун**. За вірець свого розвитку компартія Китаю взяла радянську модель. Досвід Радянського Союзу був запозичений на всіх рівнях. Після смерті Й. Сталіна Мао Цзедун почав претендувати на першу роль у світовому комуністичному русі. Наприкінці 1950-х років Китай відійшов від погодженого із СРСР курсу й розпочав форсовану індустріалізацію з метою наздогнати передові країни світу. Цей експеримент з ініціативи Мао Цзедун було названий «*великим стрибком*» (1958).

Для здійснення «великого стрибка» у сільському господарстві ставилося завдання створити замість колективних господарств (аналогів радянських колгоспів) комун та зібрати фантастичний урожай — 500 млн т, тобто в 3,5 рази більший, аніж зібрали в 1957 р. 740 тис. кооперативів були перетворені на 23,6 тис. «народних комун», які за земельною площею та кількістю робочих рук у 20–30 разів переважали кооперативи. У власність комун перейшли всі засоби виробництва з успільненням навіть домашньої птиці та посуду. Праця була організована на принципах військової дисципліни. Здійснювався розподіл продовольства без урахування кількості та якості праці, були ліквідовані ринки в містах і селах, заборонена торгівля. Зрівнялівка остаточно знищила стимули до

Мао Цзедун

праці. Замість великого врожаю, на що сподівалися китайські керівники, у країні різко знизилися показники розвитку сільського господарства.

«Великий стрибок» закінчився повним провалом. Він коштував китайському народові 100 млрд юанів. Промислове виробництво скоротилося, господарські зв'язки були порушені, у деяких регіонах розпочався голод.

На ліквідацію тяжких наслідків «великого стрибка» пішло кілька років. За цей час Мао Цзедун підготував новий експеримент під назвою «*культурна революція*» (1966–1976).

Нічого спільного ані з культурою, ані навіть з революцією ця акція не мала. Під вивіскою «культурної революції» нове покоління прихильників китайського вождя переслідувало колишніх сподвижників Мао, які насмілилися виступити з критикою режиму. Першими жертвами репресій стали лідери КПК — голова КНР Лю Шаоці, генеральний секретар ЦК КПК Ден Сяопін та ін.

Після багатотисячного мітингу в серпні 1966 р. в Пекіні було створено спеціальні каральні загони «культурної революції». На вогнищах, розпалених на міських майданах, як у 1930-і роки в Німеччині, палали книжки В. Шекспіра, Т. Драйзера, О. Пушкіна, Ф. Достоєвського та інших письменників. Розлучені й засліплені дацзибао¹ та цитатниками Мао, «червоні охоронці» та «бунтівники», керовані безпосередньо «великим керманичем» і його найближчими поплічниками, громили установи, міністерства, захоплювали підприємства та вищі навчальні заклади. Так китайська молодь стала основним провідником «великої пролетарської культурної революції».

Окрім молоді, значну роль у проведенні «культурної революції» відіграла армія. Структура державної влади була зруйнована. У країні утвердилася військово-бюрократична диктатура. Боротьба за вплив і владу між різними угрупованнями діячів «культурної революції» тривала аж до смерті Мао Цзедун (1976). Загалом «культурна революція» ще більше погіршила економічну ситуацію в країні. Вона коштувала Китаю 500 млрд юанів.

Отже, соціально-економічні експерименти — «великий стрибок» і «культурна революція» — продемонстрували нездатність тоталітарного режиму вирішувати численні проблеми китайського суспільства цивілізованими засобами. Вони з дзеркальною точністю відтворили відомі етапи розвитку СРСР та країн Східної Європи, засвідчивши, що репресії та переслідування стають закономірними явищами під час правління антидемократичних режимів.

3. Реформування економіки Китаю наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

Наприкінці 1970-х років до влади в Пекіні повернувся Ден Сяопін, репресований під час «культурної революції». У 1973 р. він був поновлений на владній верхівці, однак у 1976 р. знову зазнав переслідувань. Після смерті Мао Цзедун його реабілітували, а з 1978 р. Ден Сяопін став найвпливовішим політичним діячем Китаю, ініціатором і головним координатором реформ, хоча й уже не був найвищим посадовцем у КПК та державі. У грудні 1978 р. під його керівництвом відбувся пленум ЦК КПК, який поставив завдання радикально змінити внутрішню та зовнішню політику країни.

¹ Дацзибао — стінна «газета великих ієрогліфів», яка широко використовувалася для політичної агітації.

Реформи в Китаї почали втілюватись у життя з 1979 р. Першою з них стала перебудова сільського господарства. Кооперативи були розпущені, селяни отримали землю в довгострокову оренду, їм дозволялося реалізовувати більшу частину врожаю за вільними цінами, і лише певну кількість вони здавали на державне замовлення. Прибутки селян значно зросли. Держава стимулювала сільськогосподарську реформу, зокрема підвищила закупівельні ціни на 18 видів продовольства. У 1984 р. врожай зернових у Китаї досягнув 407 млн т — удвічі більше, аніж у 1958 р. Це дало змогу не тільки «нагодувати народ», а й перетворити Китай з імпортера сільськогосподарської продукції на її експортера.

Майже одночасно розпочалося створення спеціальних економічних зон. На узбережжі були виокремлені чотири зони та 14 районів, до яких уходять найбільші промислові міста країни — Шанхай, Тяньцзінь, Гуанджоу та ін. Через ці економічні зони до Китаю надходять іноземні інвестиції, сучасна технологія, досвід організації сучасного виробництва. Усього за 1979–1995 рр. іноземні капіталовкладення становили понад 181 млрд доларів. Причому від 2/3 до 3/4 (за різними оцінками) із них надійшло від китайської діаспори, що стало важливим чинником успішного розвитку китайської економіки.

У 1984 р. розпочалася реформа системи управління державною промисловістю, мета якої — відмова від централізованого директивного плану та перехід до ринкових відносин. На початку 1995 р. 85 % державних підприємств працювали за підрядними формами роботи. У березні 1998 р. на сесії вищого законодавчого органу Китаю були оприлюднені такі цифри: у недержавному секторі економіки країни зайнято понад 200 млн осіб, що на 80 млн більше, аніж на підприємствах і в установах державного сектору.

У березні 1985 р. було вирішено реформувати систему управління у сфері науки та техніки для її якнайшвидшої модернізації відповідно до вимог науково-технічної революції.

Реформи у сфері освіти передбачали відповідальність місцевої влади за початкову освіту, сприяння розвитку професійно-технічної освіти, 9-річне обов'язкове навчання, збільшення фінансування освіти, розширення самостійності вищих навчальних закладів.

Наприкінці 1993 р. керівництво Китаю започаткувало нові реформи, найзначніші після 1978 р. Вони консолідували та зміцнили національну валюту,

Шанхай — найбільше місто й порт Китаю

Видобування вугілля відкритим способом у Китаї

поліпили податкову систему, яка почала давати більше прибутку, посилили повноваження центрального банку та водночас передбачили велику кількість заходів, що зміцнювали права корпорацій та громадян, право власності.

Важливою рисою досить успішних економічних реформ у Китаї є те, що вони здійснюються не «за будь-яку ціну», а супроводжуються підвищенням життєвого рівня населення. Обсяг ощадних вкладів населення за останні десятиріччя збільшився в 103 рази. Водночас у перерахунку ВВП на одну особу Китаї не входить до числа передових країн, оскільки його населення становить 1,3 млрд.

Отже, економічні реформи в Китаї мають великий успіх. Це пов'язано насамперед із бажанням перемін, працелюбністю китайського народу, його талантом, історичним досвідом, почуттям власної гідності, правильною стратегією й тактикою китайського керівництва. Хоча компартія продовжує відігравати вирішальну роль у політичному житті, економіка Китаю впевнено перейшла на ринкові рейки.

На початку XXI ст. Китай став провідною державою світу. Голова КНР **Ху Цзінтао** визнаний найвпливовішим лідером світу у 2010 р. (другим став Президент США Барак Обама, який очолював список найвпливовіших лідерів у 2009 р. Прем'єр-міністр Росії Володимир Путін, який у 2009 р. був третім, перемістився на четверту позицію). Таке визнання лідера Китаю засвідчує важливу роль, яку відіграє ця країна на міжнародній арені.

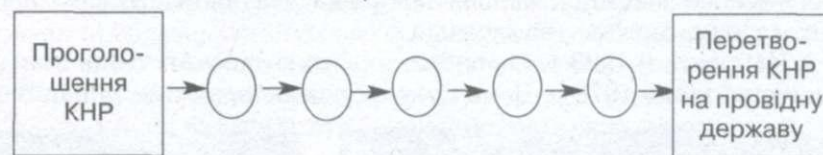
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. За яких обставин до влади в Китаї прийшли комуністи?
2. Визначте сутність *великого стрибка*. Чим він завершився?
3. Які сили брали участь у здійсненні «культурної революції»?
4. Визначте основні напрями економічних реформ у Китаї в останні десятиріччя. Хто став їх координатором?
5. Яких успіхів досяг китайський народ у розвитку економіки протягом останніх десятиріч?

ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

1. Зробіть хронологічний ланцюжок подій, поставивши в кружечок відповідні букви.

- А** початок «великого стрибка»
Б смерть Мао Цзедуну
В початок «культурної революції»
Г пленум ЦК КПК, який визначив курс реформ
Д початок реформи системи управління у сфері науки і техніки
2. Порівняйте економічну політику китайського керівництва в 50–80-х роках XX ст. Заповніть таблицю:

У сільському господарстві	У промисловості	У соціальній сфері

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

1. У чому проявлявся культ особи Мао Цзедуну?
2. Назвіть нинішні проблеми Китаю.
3. Які, на ваш погляд, особливості та перспективи мають китайсько-українські відносини?

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

**Із статті А. Гончарука «Основа — стабільність,
мета — розвиток, засіб — реформи. Китай на порозі
нового тисячоліття»**

Зримі успіхи Китаю в модернізації промисловості, реформуванні економіки на ринкових засадах позначилися на ситуації в соціальній сфері. Відомо, що реформування економік країн Східної Європи та СНД призвело до падіння життєвого рівня більшості громадян у цих країнах. Висока соціальна ціна ринкового вибору в багатьох випадках висунула питання «червоного реваншу», спричинила загострення внутрішньополітичної ситуації.

Соціалістичний Китай, у конституції якого закріплена провідна роль комуністичної партії, демонструє послідовну впевненість у нормальному ході модернізаційного процесу та реформ, якими успішно керують згори. Протягом 1980–1990-х років на численних міжнародних наукових заходах та в західній науковій періодиці автору неодноразово доводилося стикатися з різними песимістичними пророцтвами щодо «неминучості» краху китайських реформ, соціального протистояння в Китаї та ін. Виникнення соціальних катаклізмів пов'язувалося з «перегрівом економіки», «неспроможністю КПК до самореформування», «загостренням боротьби за владу після смерті Ден Сяопіна», «невирішенням питання повернення Гонконгу». Минали роки, але ці пророцтва не справджувалися. А Китай послідовно вирішував справді існуючі проблеми, керуючись здоровим глуздом мільярдного народу та багатим досвідом тисячолітньої історії.

Під час кількарічного проживання в Китаї у мене ніколи не виникала потреба мати при собі американські долари. Практично сто відсотків населення просто не знає інших грошей, окрім юанів. Феномена долара в КНР не існує. Усі ціни на нерухомість, автомобілі, коштовності — тільки в юанях. Чи варто дивуватися, що під час руйнівної азійської фінансової кризи 1997–1998 рр. китайський юань тільки зміцнів?

- Автор пов'язує успішні реформи в Китаї з керівництвом цим процесом комуністичною партією. Існує протилежна думка, що «головною перепорою на шляху прогресу КНР залишається комуністичний режим». А як вважаєте ви?

**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ**

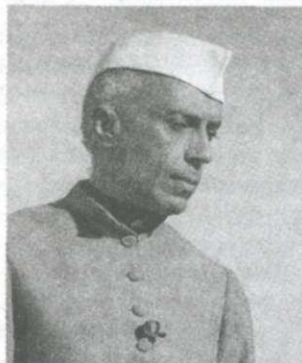
- **1 жовтня 1949 р.** — створення Китайської Народної Республіки
- **Грудень 1978 р.** — відбувся пленум ЦК КПК, який визначив курс реформ у внутрішній і зовнішній політиці країни

§ 24 / Індія

- Пригадайте, хто очолював національно-визвольний рух народів Індії після Першої світової війни.

1. Перемога народів Індії в боротьбі за незалежність.

Ще однією великою країною Азії є Індія. Національно-визвольний рух у цій найбільшій англійській колонії значно посилювався після Другої світової війни.

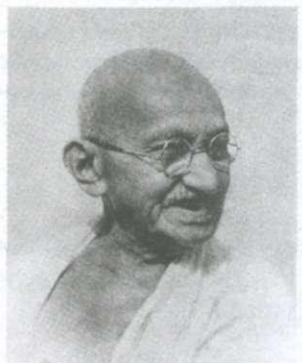
Джавахарлал Неру

Керували ним дві партії — *Індійський національний конгрес (ІНК)*, лідером якої був *Джавахарлал Неру*, і *Мусульманська ліга* на чолі з *Мухаммедом Алі Джинною*. ІНК виступав за збереження цілісності та єдності країни, а Мусульманська ліга вимагала створення Пакистану — незалежної мусульманської держави. Британці намагалися маневрувати, шукаючи компроміси, щоб примирити позиції цих сторін.

Однак новий віце-король Індії лорд Л. Маунтбеттен після тривалих консультацій з лідерами обох провідних партій зрозумів, що примирення неможливе, і в червні 1947 р. розробив план, за яким територію країни передбачалося поділити за релігійною ознакою на дві держави — *Індію* (або *Індійський Союз*) і *Пакистан*. Вони мали ввійти до складу Британської співдружності націй на правах домініонів. План було взято за основу закону «Про незалежність Індії», прийнятого парламентом Великої Британії. Виведення британських військ було завершено **15 серпня 1947 р.** На мапі світу з'явилися дві нові держави — *Індійський Союз (Індія)* і *Пакистан*.

Кордони між новоутвореними державами не відображали особливостей національного складу, географічного положення та історичних традицій, що призводило до збройних конфліктів між Індією та Пакистаном. Перший із них стався восени 1947 р. в князівстві Кашмір.

Магараджа (князь) Кашміру, за віросповіданням індус, хотів приєднати князівство до Індії, а основна маса населення (мусульмани) — до Пакистану. У жовтні 1947 р. між Індією й Пакистаном спалахнув збройний конфлікт через Кашмір, який змогли припинити лише за посередництва ООН.

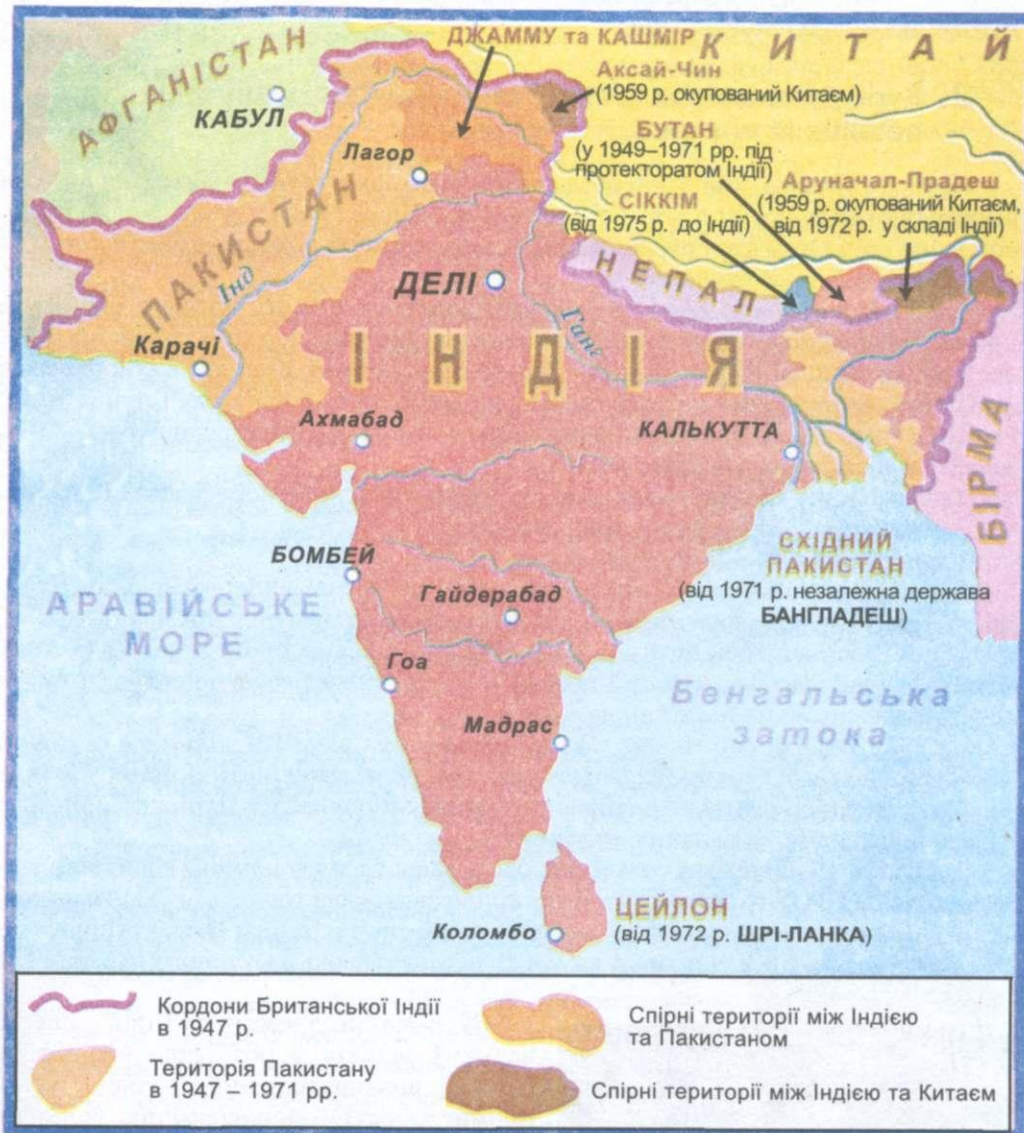

Магатма Ганді

Політика протистояння спричинила переселення мільйонів людей з однієї країни до іншої. За приблизними підрахунками, мігрувало понад 6 млн мусульман і 4,5 млн індусів. Майже 700 тис. осіб загинули в індусько-мусульманських сутичках.

Проти індусько-мусульманської ворожнечі різко виступав *Магатма Ганді*, оголосивши голодування на знак протесту. Однак його позицію не поділяли екстремісти з обох партій. У січні 1948 р. М. Ганді був смертельно поранений під час одного з мітингів. Його смерть трішки вгамувала суперечки, змусила лідерів ІНК та Мусульманської ліги шукати можливості для компромісів і примирення.

Індійський субконтинент у 1947–1975 рр.

Протягом 1947–1949 рр. відбулося приєднання 555 індійських князівств (із 601) до Індії, решта ввійшли до складу Пакистану. Індійський уряд провів реформу князівств, ліквідувавши чимало з них.

26 листопада 1949 р. була прийнята нова конституція Індії. Після набрання конституцією чинності **26 січня 1950 р.** країна стала повністю незалежною. За державним устроєм Індія — федеративна республіка. Глава держави — президент, який обирається на 5 років колегією виборців. Найвищий орган законодавчої

влади — парламент, що складається з двох палат — Народної палати (545 місць) і Ради штатів (250 місць). Уряд Індії — Рада міністрів — формується парламентською фракцією партії, що перемогла на виборах до Народної палати. Прем'єр-міністри та уряд Індії зосереджують у своїх руках значну владу. Судова влада як третя гілка влади існує окремо.

2. Курс Джавахарлала Неру та Індіри Ганді у внутрішній та зовнішній політиці.

Першим прем'єр-міністром незалежної Індії став *Джавахарлал Неру*. Після вступу Індії на шлях незалежності розпочалася нова епоха в житті її народу, перед яким постало історичне завдання — подолання колоніального минулого та вибір нового шляху розвитку.

Економічний курс Дж. Неру передбачав створення державного сектору в промисловості, покликаною зайняти передові позиції. Держава також опікувалася приватним капіталом, який зміцнював свої позиції. Крім того, створювався змішаний сектор, фінансування якого здійснювалось і державою, і приватними особами (переважно це були підприємства сучасних галузей економіки). Отже, промисловість мала три сектори:

- державний — важка промисловість, енергетика, транспортні засоби, зв'язок;
- змішаний — сучасні галузі економіки;
- приватний — легка та харчова галузі.

Індустріалізація Індії збіглася з початком НТР у розвинених країнах. Через це, за образним висловом Дж. Неру, Індійському Союзу «перш ніж навчитися ходити, довелося вчитися бігати». Уряд ІНК докладав великих зусиль для створення в країні сучасних галузей промисловості, що потребувало величезних капіталовкладень, яких постійно не вистачало.

Західні країни, насамперед Велика Британія та США, ділилися з Індією своїм технічним досвідом, надавали кредити, укладали кошти в індійську промисловість. Конкуренція на індійському ринку змушувала західних підприємців пом'якшувати умови надання допомоги.

З 1955 р. швидкими темпами почали розвиватися економічні відносини між Індією та СРСР. У грудні 1953 р. була підписана перша радянсько-індійська торговельна угода про радянську участь у будівництві в м. Бхілаї металургійного заводу потужністю 1 млн т сталі на рік із перспективою наступного розширення заводу у 2,5 раза.

Металургійний завод у м. Бхілаї

За роки незалежності Індія досягла великих успіхів у розбудові економіки. Почали розвиватися нові сучасні галузі промисловості — аерокосмічна, приладобудівна, нафтохімічна та ін. Індія виготовляє електронну апаратуру, легкові автомобілі, ліки тощо.

В аграрній сфері стан справ був значно гіршим. Головна соціальна проблема індійського села — малоземелля більшості сільських трудівників — вирішувалася з величезними труднощами. Уряд ліквідував інститут посередників, які орендували

землю в поміщиків, а потім віддавали її в суборенду селянам, увів фіксовану орендну плату, у деяких районах викупив частину поміщицьких земель і передав її селянам. Однак сутність аграрної політики ІНК зводилася до розвитку великих господарств, які мали б високу продуктивність.

У зростанні виробництва зернових певну роль відіграла «зелена революція» — комплекс агротехнічних заходів, пов'язаних із застосуванням високоврожайних сортів культур, добрив, сучасної сільськогосподарської техніки. Однак «зелена революція» мала обмежений характер. Вона охопила порівняно невелику кількість поміщицьких і заможних господарств, оскільки потребувала значного збільшення капіталовкладень.

Зовнішньополітичний курс ІНК в 1947–1964 рр. вирізнявся чіткістю позицій у таких основоположних питаннях, як боротьба за мир, безпеку та співробітництво, протидія агресії, колоніалізму та расизму.

Разом із чотирма країнами Азії (Пакистан, Індонезія, Бірма, Цейлон) Індія стала ініціатором скликання конференції в індонезійському м. Бандунг у **квітні 1955 р.** У її роботі взяли участь керівники урядів 29 держав Азії та Африки. *Бандунзька конференція*, на якій провідна роль належала Індії та КНР, які виступили від імені більшості населення земної кулі (понад 2,5 млрд) на підтримку миру та національної свободи.

Дж. Неру і його країна стояли біля витоків руху неприєднання. За ініціативою Індії, Індонезії та Югославії у **вересні 1961 р.** в Белграді відбулася *Перша конференція керівників держав і урядів 25 країн, що не приєдналися*.

Однак серйозних ускладнень у ті роки набули відносини з Китаєм. Наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років КНР висунула претензії на деякі райони в Гімалаях, провадила шовіністичну політику стосовно народів Тибету. Це призвело до втечі з Тибету до Індії далай-лами¹ — «живого бога» всіх буддистів. Підтримка далай-лами індійським урядом погіршила відносини між державами. Спалахнув збройний конфлікт. Китайські війська захопили частину індійської території в Гімалаях. Ці негаразди згубно вплинули на стан здоров'я Дж. Неру, і в травні 1964 р. він помер. Його смертю завершилася ціла епоха в житті незалежної Індії. Більшою мірою, ніж будь-хто інший, Дж. Неру був творцем політичної системи країни та її зовнішньої політики.

Світова енергетична криза в середині 1973 р. — на початку 1974 р. призвела до кількарізного збільшення витрат на імпорт нафти, за рахунок якої покривалися 2/3 потреб Індії в цьому виді сировини. Сталося різке зниження рівня виробництва в енергетиці, що негативно позначилося на промисловості. Зростали ціни та інфляція. Страшна посуха, що тривала чотири роки поспіль, завдала тяжкого лиха сільському господарству. Життєвий рівень населення, і без того невисокий, знижувався. Незважаючи на оголошений урядом **Індіри Ганді** курс на досягнення економічної самостійності, Індія мусила знову брати великі іноземні позики. В умовах економічної кризи наростав спротив опозиції. За цієї ситуації уряд змушений був 26 червня 1975 р. запровадити в країні надзвичайний стан.

Індіра Ганді

¹ *Далай-лама* — титул глави ламаїстської церкви в Тибеті.